

Pastoraat bij het ouder worden

Inleiding

Na de Tweede Wereldoorlog is de gemiddelde levensverwachting in ons land fors toegenomen. Niet alleen worden mensen steeds ouder, ook het aantal ouderen groeit gestaag. Het procentuele aandeel van de ouderen in de Nederlandse bevolking wordt nog eens versterkt doordat, als gevolg van een dalend geboortecijfer, het aantal jongeren in onze samenleving afneemt.

Het ouder worden gaat voor veel mensen gepaard met gebreken, ziekten en zorgen. Deze kunnen de levensavond overschaduwen of zelfs verduisteren.

Wat zegt de Bijbel?

Door de Bijbel heen zien we voorbeelden van gebreken, ziekten en zorgen tijdens de ouderdom. Zacharia spreekt van oude mannen en vrouwen die slecht ter been waren. Zij hadden een stok in de hand vanwege *de veelheid der dagen* (Zach. 8:4). Jakob, Izak, Eli en Ahia werden slechtziend op hun oude dag. Koning David kon op hoge leeftijd zijn lichaam zelf niet meer warm houden (1 Kon. 1:1-4). En van zijn weldoener Barzillai lezen we dat hij met zijn tachtig jaren niet meer kon genieten van het eten, drinken en musiceren aan het koninklijke hof. Barzillai vreesde dat hij met zijn ouderdom(sproblemen) de koning tot last zou zijn (2 Sam. 19:35).

Het verouderingsproces wordt op beeldende wijze beschreven in Prediker 12:1-8. De Prediker beschrijft niet alleen de lichamelijke aspecten van het ouder worden: het verval van krachten en het minder worden of zelfs verdwijnen van allerlei lichaamsfuncties en -mogelijkheden, maar ook de psychische en emotionele problemen van de oudedag. Voor de uitleg van Prediker 12:1-8 wordt verwezen naar de kanttekeningen bij dit Schriftgedeelte. Het veroude-

ringsproces maakt aangrijpend zichtbaar, zoals ons Doopformulier treffend zegt, „dat het leven op aarde niets anders is dan een gestadige dood”. De kanttekening bij Prediker 12:1 noemt het verouderingsproces „een gedurige ziekte”. Het verouderingsproces is onomkeerbaar. *Wat man leeft er, die de dood niet zien zal, die zijn ziel zal bevrijden van het geweld des grafs?*, vraagt de dichter van Psalm 89 (vs. 49).

Op verschillende plaatsen in de Bijbel wordt echter ook gesproken over een lang leven als een zegen van God. Abraham kreeg van de HEERE Zelf de belofte dat hij in goede ouderdom zou worden begraven (Gen. 15:15). Maar denk bijvoorbeeld ook aan de belofte bij het vijfde gebod. In dit verband moet ook de tekst uit Spreuken 16:31 worden gelezen: *De grijsheid is een sierlijke kroon, zij wordt op de weg der gerechtigheid gevonden.* En Spreuken 20:29 zegt: *der ouden heerlijkheid is de grijsheid.* „Te weten”, zo stelt de kanttekening bij deze tekst, „omdat de ouderdom menigmaal een zegen is, waarmee God de vromen vereert.” In dit licht bezien mag daarom niet worden misverstaan wat de Bijbel schrijft over het sterven van Abraham, Izak, David en Job. Abraham stierf *oud en (des levens) zat* (Gen. 25:8), Izak en David *oud en zat van dagen* (Gen. 35:29, 1 Kron. 23:1), en Job *oud en der dagen zat* (Job 42:17). Deze teksten betekenen immers niet dat genoemde personen hun ouderdom als een last ervoeren, maar dat zij verlangend uitzagen naar de hemelse heerlijkheid.

In de Bijbel is het oud zijn vaak verbonden met het bekleden van belangrijke posities in de samenleving, waarbij wijsheid en inzicht van belang zijn. 'Oudste' betekent ook 'leider', 'eerstverantwoordelijke' of 'vooraanstaande'. Hoewel ook jongeren 'oudste' konden zijn, mag zeker worden verondersteld dat de oudsten die in Israël recht spraken in de poorten en andere vooraanstaande functies bekleedden, zoals raadsheer van de koning, vaak ook daadwerkelijk ouderen waren. Namelijk, omdat de (levens)wijsheid van ouderen in Israël hoog gewaardeerd werd. Uit respect voor de wijsheid van de ouderen wacht Elihu met zijn rede uit te spreken totdat de andere, oudere vrienden gesproken hebben. Hij zegt: *Laat de dagen spreken en de veelheid der jaren wijsheid te kennen geven* (Job 32:7). Enkele hoofdstukken eerder sprak Job reeds dat

in de stokouden wijsheid is en in de langheid der dagen het verstand (Job 12:12; zie ook Job 15: 8-10). Het respect voor de oudere mens blijkt ook in Jesaja 3:2, waar hij in één adem genoemd wordt met andere personen van aanzien, als de held, de krijgsman, de rechter, de profeet en de waarzegger. Op andere plaatsen in de Bijbel wordt de oudere genoemd samen met de aanzienlijke (Jes. 9:14) of met de priester (Klaagl. 4:16). Een voorbeeld uit het Nieuwe Testament waaruit blijkt dat de wijsheid van de oudere wordt gewaardeerd, lezen we in 1 Timotheüs 5:9-16. Paulus geeft hier Timotheüs opdracht om alleen weduwen van zestig jaar en ouder een taak te geven in de gemeente, en niet de jonge weduwen.

Ouderen hadden in Israël ook een prominente positie binnen de familiekring. Iets wat we nu alleen nog maar aantreffen in familieverbanden in veel niet-westerse landen. Ouderen werden beschouwd als vertegenwoordigers van de familie in de eerste lijn. Vanwege hun veronderstelde wijsheid en levenservaring werden conflicten en geschillen binnen de familiekring aan hen voorgelegd. Hun uitspraken en oordelen waren doorslaggevend. Ook was hun taak de jongere generatie te onderwijzen over Gods daden in de geschiedenis van Israël (Ps. 71:17-18).

De jongere generatie had de plicht om voor de oudere te zorgen. Het 'eren' in het vijfde gebod betekent immers niet alleen dat kinderen hun ouders onderdanig moeten zijn, maar heeft ook tot strekking dat zij de liefdesplicht hebben hun de nodige aandacht en materiële zorg te geven. In Markus 7: 10-12 spreekt Christus de Farizeeën aan op hun nalatigheid op dit punt. De toenemende liefdeloosheid van kinderen voor hun ouders wordt gezien als teken van het naderende einde der tijden. Zie ook Markus 13:12.

Aandachtspunten bij de pastorale begeleiding van ouderen

Ouderen vormen een bijzondere doelgroep in het pastoraat. In de pastorale begeleiding van ouderen kunnen bepaalde zaken van de ambtsdrager (extra) aandacht en/of een specifieke benaderingswijze vragen. In grote lijnen geldt dat in het pastoraat bij ouderen de volgende aandachtspunten zich kunnen voordoen:

- het gevoelen van aftakeling en van groeiende afhankelijkheid
- de behoefte aan zorg
- het ervaren van stilte en eenzaamheid
- de plaats in de kerkelijke gemeente
- terugblikken op het voorbije leven
- het besef van het naderende levenseinde.

a. Het gevoelen van aftakeling en van groeiende afhankelijkheid

Ouderen ondervinden het verouderingsproces 'aan den lijve'. Bij de een verloopt dit echter met meer lichaamsproblemen, ziekten en gebreken dan bij de ander. Veel ouderen kunnen moeilijk verwerken dat zij door toenemende gebreken steeds afhankelijker worden van anderen; vooral wanneer ze tot dan toe altijd een zeer zelfstandig leven hebben geleid. Het kost veel ouderen vaak grote moeite om de hulp van anderen in te roepen. Ze willen hun kinderen of andere naasten niet tot last zijn. Ook kan er de angst zijn om 'de grip op het eigen leven' te verliezen.

Het is voor ouderen vaak zeer ingrijpend bij zichzelf de verschijnselen van lichamelijke en/of psychische achteruitgang waar te nemen. Een reactie hierop kan zijn dat ze die, uit schaamte of verlegenheid, proberen te verbergen. Vooral wanneer de oudere nog zelfstandig woont, kan dit tot gevaarlijke situaties leiden. Bijvoorbeeld wanneer een alleenstaande, aan toenemende vergeetachtigheid lijdende vrouw, haar eigen potje wil blijven koken. Of wanneer een oudere man die zijn rijbewijs zopas verlengd zag, maar wiens gezichtsvermogen plotseling zienderogen achteruitgaat, toch graag auto wil blijven rijden. Wanneer deze of andere risicovolle situaties worden gesignaleerd, moeten deze, zo mogelijk, allereerst met de oudere zelf worden besproken en daarnaast met de eventuele kinderen of naaste familie.

Soms worden de gevolgen van het lichamelijke en/of psychische aftakelingsproces op een voor de oudere 'pijnlijke' wijze zichtbaar voor anderen. De altijd keurig geklede dame verslonst en de immer correcte heer vertoont onaangepast gedrag en lijkt alle fatsoensnormen te hebben verloren. Dit wordt ook wel decorumverlies genoemd. Dit kan het gevolg zijn van dementie, maar ook

van bijvoorbeeld de ziekte van Parkinson of een beroerte. Hierdoor kan het contact met andere mensen worden belemmerd; zowel vanuit de oudere zelf, uit schaamte of verlegenheid, als vanuit de andere mensen, omdat zij hiervoor terugschrikken.

Het contact met de oudere kan ook worden bemoeilijkt door problemen als doofheid, blindheid, spraakproblemen etc. Verstaanbaarheid is belangrijk. Dit betekent niet dat men ook h ard moet spreken. Ouderen zijn immers niet per definitie doof! Spreek vooral rustig en duidelijk. Voor slechtziende ouderen kan het veel betekenen wanneer men hoorbaar binnenkomt en dichtbij hen gaat zitten. Slechtzienden willen hun gesprekspartner soms graag aanraken. Bij spraakproblemen moet vooral aandachtig worden geluisterd. Dit vraagt vaak veel geduld. Wanneer een oudere amper uit zijn woorden komt, moet de luisteraar terughoudend zijn met het aanvullen van zinnen, want mogelijk heeft hij niet begrepen wat hij of zij eigenlijk had willen zeggen. Ouderen met zichtproblemen kunnen vaak nauwelijks of zelfs geheel niet meer uit de Bijbel of een ander goed boek lezen. Belangrijk is dat dit tijdig wordt onderkend. Vanuit de eigen kerkelijke gemeente zou kunnen worden georganiseerd dat (een vaste groep) vrijwilligers op vaste tijden, of desgewenst op afroep, bij deze ouderen gaan voorlezen. Ook zijn goede (meditatieve) boeken, tijdschriften en (kerkelijke) bladen beschikbaar in braille, gesproken vorm of grootlettervorm. (Voor meer informatie verwijzen we naar de Christelijke Bibliotheek voor Blinden en Slechtzienden te Ermelo, tel. 0341 – 56 54 77.)

b. De behoefte aan zorg

Vroeger was het gebruikelijk dat ouders op oudere leeftijd introkken bij hun kinderen om hier te worden verzorgd. Tegenwoordig komt dit om verschillende - ook terechte en beslist niet altijd egoïstische - redenen niet zo vaak meer voor. Niet zelden is het de keuze van de oudere zelf om zo lang mogelijk zelfstandig te blijven. Vanwege de toegenomen mogelijkheden van professionele zorg aan huis blijkt dit vaak langer mogelijk dan vroeger. Een belangrijke graadmeter om te kunnen bepalen of een hulpbehoevende oudere al dan niet uit eigen wil (nog) zelfstandig woont, is de mate waarin de kinderen en/of naaste familie bij de verzorging zijn betrokken.

Wanneer de zorg (desondanks) niet goed geregeld is, of de echtgeno(o)t(e), kinderen of andere familieleden de zorg psychisch en/of lichamelijk niet aankunnen, kan de ambtsdrager mogelijk bemiddelen bij het organiseren van de nodige (extra) mantelzorg, (kerkelijke) vrijwilligershulp of het inschakelen van professionele zorg- en dienstverlening.

Wanneer opname in een verzorgings- of verpleeghuis of professionele zorg aan huis nodig is, moet worden gewezen op het binnen de reformatorische kring beschikbare zorgaanbod.

Opname in een verzorgings- of verpleeghuis betekent dat de oudere hier 24 uur per dag verblijft. Daarom is belangrijk dat de sfeer in de zorginstelling aansluit bij de levensovertuiging van de oudere. Als dit niet zo is, en de oudere hierdoor zaken worden onthouden die het geestelijk leven betreffen, zoals pastorale zorg, dag- en weeksluitingen, betrokkenheid bij het kerkelijke gemeenteleven etc., wordt hem/haar tekortgedaan. Dit argument dient de achterblijvende echtgeno(o)t(e), kinderen of naaste familie te worden voorgehouden in het geval zij aangeven voor een dichtbijzijnd niet-reformatorisch verzorgings- of verpleeghuis te willen kiezen in plaats van voor een (verderop gelegen) zorginstelling van de eigen signatuur. De realiteit moet echter niet uit het oog worden verloren. Bijvoorbeeld in een situatie waarbij de achterblijvende echtgeno(o)t(e) en/of de kinderen beperkt zijn in hun mogelijkheden om te reizen.

Ook bij zorg aan huis is het belangrijk dat de (verschillende) zorgverleners die een of meerdere keren per dag over de vloer komen, werkzaam zijn bij een zorginstelling uit de gereformeerde gezindte of in elk geval affiniteit hebben met de reformatorische identiteit.

Wanneer geen zorg van eigen signatuur kan worden verkregen, is het zaak dat de oudere of degene die namens hem/haar als belangenbehartiger optreedt, tijdens het intake- of opnamegesprek de zorgverlener vraagt om de reformatorische identiteit van de oudere te willen respecteren en hier bij de uitvoering van de zorg- en dienstverlening rekening mee te willen houden.

c. Het ervaren van stilte en eenzaamheid

Ouderen ervaren dat het om hen heen steeds stiller wordt, wanneer in de naaste kring steeds meer vertrouwde personen wegvallen:

generatiegenoten van school, het werk of uit de kerkelijke gemeente, vrienden, familieleden, broers, zussen, misschien kinderen of zelfs kleinkinderen. Maar in de eerste plaats wanneer de eigen man of vrouw overlijdt en hierdoor de (vaak jarenlange) huwelijksrelatie wordt verbroken. Het wegvallen van de levenspartner veroorzaakt een diepingrijpende leegte, die door geen ander mens kan worden opgevuld of opgevangen. Zeker wanneer de overledene de verbindende schakel vormde met het maatschappelijke, sociale en/of kerkelijke leven, wordt het voor de achterblijvende daarbij vaak nóg stiller en eenzamer. Maar ook ingeval van echtparen die hun hele leven sterk op elkaar aangewezen waren, bijvoorbeeld vanwege chronische ziekte of handicap van een van beide echtgenoten, of vanwege het bedrijf dat zij samen uitoefenden (bijvoorbeeld binnenvaart, boerderij, detailhandel), is er een extra risico dat de achterblijvende echtgeno(o)t(e) in een sociaal isolement terechtkomt.

Ook wanneer man of vrouw in een verpleeghuis wordt opgenomen en/of als gevolg van dementie of een andere ziekte geestelijk of fysiek niet meer kan worden bereikt, kan dit voor de achterblijvende echtgeno(o)t(e) zeer ingrijpend zijn. In de pastorale begeleiding dient hier aandacht voor te zijn. De gevoelens van eenzaamheid bij de achtergebleven echtgeno(o)t(e) kunnen nog verder worden versterkt, wanneer alle meelevens en inspanning van de naasten zich alleen op de huwelijkspartner lijkt te richten en hij/zij zelf vergeten wordt. Het verdient dan aanbeveling dat ook voor de achtergebleven echtgeno(o)t(e) een pastorale bezoekenregeling wordt getroffen.

Ook letterlijk stiller wordt het, wanneer ouderen vanwege hun beperkingen niet meer aan het maatschappelijke, sociale en misschien zelfs kerkelijke leven kunnen deelnemen. Dit wordt vooral sterk gevoeld wanneer men zelf geen kinderen heeft. Of juist wanneer men wel kinderen heeft, maar deze niet naar hun ouders omkijken, of andere wegen zijn ingeslagen. Het besef 'buiten het leven te staan' en niet meer mee te kunnen doen kan voor ouderen zeer pijnlijk zijn. Vooral wanneer men op maatschappelijk, sociaal en /of kerkelijk terrein zelf altijd zeer actief was.

Het komt ook voor dat ouderen de stilte om zich heen zelf veroorzaken. Bijvoorbeeld omdat bij het ouder worden bepaalde negatieve karaktereigenschappen sterker naar voren komen, waardoor zij anderen, bewust of onbewust, van zich afstoten. Risicogroep in dit verband zijn ouderen die in hun 'gezonde' jaren ook al moeite hadden zich aan de fatsoensnormen en omgangsvormen binnen de samenleving te houden.

Stilte in figuurlijke zin ontstaat wanneer ouderen de wereld om zich heen zien veranderen en de ontwikkelingen op een gegeven moment niet meer kunnen bijbenen. Wanneer men als het ware van het actieve leven wordt buitengesloten en de buitenwereld als bedreigend wordt ervaren. Een psychologische reactie hierop kan zijn dat men de wereld van vroeger gaat idealiseren en dat men zich hier geestelijk als het ware in gaat terugtrekken. Dit kan echter ook weer sterke eenzaamheidsgevoelens veroorzaken; zeker wanneer men zich realiseert dat het verleden nooit meer terugkomt, evenmin als de geliefde personen van toen.

Zeker wanneer ouderen de stilte en eenzaamheid als knellend ervaren, kan het voorkomen dat ze gaan proberen deze op te lossen. Bijvoorbeeld door actief op zoek te gaan naar sociale contacten of, ingeval van een weduwe of weduwnaar, soms zelfs naar een nieuwe levenspartner. Dit laatste komt bij oudere weduwnaars relatief vaker voor. Het kan echter ook zijn dat uit wanhoop naar meer ongebruikelijke oplossingen gegrepen wordt. Zo gebeurt het dat ouderen televisie nemen als een surrogaat voor de verloren gegane sociale contacten.

d. De plaats in de kerkelijke gemeente

Zeker nu ouderen, gelet op de voortgaande vergrijzing, een steeds groter deel zullen gaan vormen binnen de gemeente, dienen kerkenraden het voortouw te nemen in het 'gemeente-breed' nadenken over de wijze waarop ouderen structureel bij het gemeentelieven betrokken kunnen worden en/of blijven. Daarbij moet het overigens niet alleen gaan om ideeën als het ontwerpen van een bezoeksregeling van jongeren van de verenigingen aan hulpbehoevende ouderen of het beleggen van bejaardenmiddagen. Er zal ook moeten worden nagedacht op welke wijze de (geestelijke) wijsheid

en levenservaring van de ouderen op positieve wijze kan worden ingezet tot opbouw van de gemeente. Dit komt het gemeente zijn ten goede. Ook zal hierdoor meer draagvlak ontstaan voor mantelzorg aan ouderen door (jonge) gemeenteleden.

Paulus schrijft in 1 Korinthe 12 over de gemeente als het lichaam van Christus. Leden van dit lichaam hebben elk een eigen functie en kunnen geen van allen worden gemist. Dit geldt evenzeer de oudere leden van de kerkelijke gemeente, ook wanneer ze niet meer actief aan het gemeentelven kunnen deelnemen. In hun leven hebben ouderen vaak veel (geestelijke) levenswijsheid en –ervaring opgedaan. In veel gevallen staan zij er open voor om die met jongeren te delen. Hierop gerichte contacten lenen zich er niet voor om te worden georganiseerd, maar ontstaan bij voorkeur spontaan. Zonodig kan de ambtsdrager hierbij een rol vervullen als tussenpersoon en verwijzer. Twee voorbeelden:

Met name onder jongeren in de kerkelijke gemeente kunnen vragen leven over hoe God een mens bekeert. Ouderen, sprekend uit de tere vreeze Gods, zouden vanuit hun bevindelijke kennis hiervan een levend voorbeeld voor jongeren kunnen zijn. Zelfs (uiterlijk) onverschillige jongeren blijken ontvankelijk te zijn voor een authentieke, onopgesmukte bekeringsgeschiedenis, waarbij niet de oudere zelf, maar Gods werk centraal staat.

Ouderen staan (vaak) buiten de jachtigheid van het leven. De psychosociale problematiek als gevolg van die jachtigheid treft hen dan ook (meestal) niet. Maar ze kunnen wel een rol spelen bij de opvang van mensen die met deze problematiek te kampen hebben. Bijvoorbeeld door een luisterend oor te bieden en hier de tijd voor te nemen. Twee vaardigheden die bij uitstek aan ouderen worden toegeschreven.

Daarnaast moet niet worden onderschat wat ouderen ten opzichte van elkaar nog kunnen betekenen, zowel in het elkaar onderling betrekken bij gemeenteactiviteiten als in het (hiermee) (wederzijds) oplossen van eenzaamheid.

e. Terugblikken op het voorbije leven

Het terugblikken op het voorbije leven kan reden geven tot blijdschap en verwondering over Gods goedheid en genade. Maar al te vaak blijkt dit terugblikken echter te leiden tot psychische en

emotionele problemen. Namelijk wanneer daarbij onverwerkte zaken naar boven komen. Rouw over geleden verliezen; boosheid en onbegrip over (vermeend) onrecht dat anderen hen aandeden; spijt of berouw over wat zij hun naasten ten onrechte hebben aangedaan; frustratie over dingen die in hun leven anders liepen dan gehoopt of verwacht; teleurstelling over gemiste kansen; woede over verkeerde keuzes, of juist spijt. Meestal speelt daarbij dat deze zaken niet of nauwelijks meer hersteld of bijgelegd kunnen worden. Bijvoorbeeld omdat de personen in kwestie onbereikbaar of zelfs overleden zijn. Het kan voor de oudere al opluchting geven, wanneer deze gevoelens met een ander – de ambtsdrager – kunnen worden gedeeld.

Ook breuken in het gezin of (nabije) familie kunnen op latere leeftijd tot psychische en emotionele problemen leiden. De breuk kan veroorzaakt zijn door een diepgaande ruzie of (familie)vete, of bijvoorbeeld doordat een kind met zijn opvoeding en daarmee – bedoeld of onbedoeld – met zijn ouders heeft gebroken. De gevoelens die de oudere hierbij heeft, kunnen ook verschillend zijn en variëren van berouw tot wrok. In eerste instantie zal moeten worden gewezen op de mogelijkheid de breuk te helen en op de noodzaak dit te doen nu het nog kan. De rol van de ambtsdrager kan zijn: de partijen bij elkaar brengen en eventueel bemiddelen. Hij moet er echter voor waken zich niet inhoudelijk in een conflict te mengen.

Bij het terugblikken op het voorbije leven kan de oudere worstelen met vragen over de naderende eeuwigheid en de persoonlijke staat. Vragen als: Stond mijn leven in de dienst des HEEREN? Kan ik rechtvaardig verschijnen voor God? Mag ik mij geborgen weten achter het bloed van Christus? De verwachting dat het geestelijk nog eens 'anders' zou mogen worden, kan helemaal verdwenen zijn. Dit kan leiden tot geestelijke nood, tot zielsangst, maar kan ook soms omslaan in lijdelijkheid – „Ach ja, een mens kan zichzelf niet bekeren”, of: „Van nature kunnen wij niet bidden” – of zelfs in dodelijke berusting. Dit kan zo ver gaan dat het persoonlijk gebed en bijbellezen wordt nagelaten. Anderzijds kan er ook sprake zijn van een ongegronde verwachting, of ook hier van dodelijke berusting, wanneer men meent een keurig, nauwgezet

leven te hebben geleid, en men hierop hoop voor de eeuwigheid baseert. Wanneer men bijgedachten koestert als: „Ik heb in mijn leven toch zoveel mogelijk mijn best gedaan; méér kon ik niet doen”, of: „Ik hoop dat het straks nog een beetje mee zal vallen.” Belangrijk is dat de ambtsdrager goed reageert en in zijn reactie zijn op basis van zijn pastorale ervaring gemaakte inschatting van de oudere laat meewegen. Wanneer hij de oudere kent als 'iemand met een ander leven', kan hij wijzen op eerdere momenten in het leven wanneer het 'anders' was; toen de HEERE tot de ziel sprak. De ambtsdrager kan de oudere bemoedigen met het gegeven dat de beloften Gods in Christus ja en amen zijn (2 Kor. 1:20) en dat *Hij, Die een goed werk in u begonnen heeft, dat voleindigen zal tot op de dag van Jezus Christus* (Filipp. 1:6). Ook kan hij de oudere wijzen op de zekerheid van de dichter van de berijmde Psalm 138: 4 („De HEER' is zo getrouw als sterk, Hij zal Zijn werk voor mij volenden”) en tevens op diens bede, zoals die direct hierop volgt: „Verlaat niet wat Uw hand begon, o Levensbron, wil bijstand zenden”.

Wanneer de oudere meent dat het voor hem /haar niet meer kan, dient de ambtsdrager te wijzen op Gods grondeloze barmhartigheid, overigens zonder voorbij te gaan aan Zijn rechtvaardigheid. In dit verband kan de geestelijke strekking van de geschiedenis van de verslagen knechten van Benhadad ter bemoediging en ter aansporing dienen. Met de koorden der veroordeling om de hals gingen zij naar de koning van Israël, omdat zij gehoord hadden *dat de koningen van het huis Israëls goedertieren koningen zijn (...) mogelijk zal hij uwe ziel in het leven behouden* (1 Kon. 20: 31). Wanneer sprake is van lijdelijke onverschilligheid, mag de ambtsdrager de oudere in bewogenheid wijzen op de eigen verantwoordelijkheid van de mens én op de noodzaak van het werk van de Heilige Geest.

f. Het besef van het naderende levenseinde

Ouderen worden regelmatig geconfronteerd met hun sterfelijkheid en met de korthed des levens. Dit kan vragen en problemen oproepen met betrekking tot het persoonlijk levenseinde, de begravenis, de zorg voor de achterblijvenden en rond de nalatenschap.

Dat ouderen in hun denken met zaken rond hun levenseinde bezig

zijn, betekent niet dat ze hier ook altijd even gemakkelijk over spreken. Dit kan een karaktereigenschap zijn, maar ook onvermogen. Mogelijk heeft men nooit geleerd of is men nooit gewend geweest met anderen over zijn diepste gevoelens te praten. Wanneer de oudere niet over het naderende levenseinde wil spreken, of vragen hierover probeert te ontwijken, is dat dus niet altijd een kwestie van onverschilligheid. Achter een ogenschijnlijke zwijgzaamheid kunnen angst en grote zorgen schuilgaan. Daarom is het belangrijk dat de oudere met de nodige vasthoudendheid én voorzichtigheid wordt gevraagd naar wat hem/haar bezighoudt op weg naar de grote Godsontmoeting. (Zie ook hierboven bij *e.*)

Ouderen kunnen zich zorgen maken over hun begrafenis e.d., vooral wanneer ze kinderen hebben die van de eigen kerk afgegroeid zijn, of mogelijk zelfs onkerkelijk zijn geworden. De zorgen kunnen variëren van „of de kinderen er wel netjes bij zullen lopen” tot de vraag of er bij hun begrafenis ruimte zal zijn voor Gods Woord. Soms kan een oudere ernstig bezorgd zijn over de vraag of hij/zij wel een begrafenis zal krijgen. Bij dit soort vragen kan de ambtsdrager aangeven de oudere te willen helpen met het regelen van zijn/haar wensen ten aanzien van een kerkelijke begrafenis. De oudere kan volstaan met zijn wensen op te schrijven, te ondertekenen en dit op een ook voor de nabestaanden bekende plek te bewaren. De nabestaanden zijn weliswaar niet juridisch aan deze zogeheten wilsverklaring gebonden, maar wel in morele zin. Het is niet raadzaam dat de ambtsdrager de wilsverklaring bewaart. Hiermee wordt richting de nabestaanden immers mogelijk een verkeerd signaal afgegeven, dat de moreel bindende status van de wilsbeschikking kan schaden. Wanneer de ambtsdrager door de oudere gevraagd wordt als executeur-testamentair te willen optreden, dient de ambtsdrager dit in de kerkenraad te melden en worden hierover binnen de kerkenraad goede afspraken gemaakt.

Kinderloze echtparen kunnen bezorgd zijn over wie van beiden als eerste zal overlijden, en wie er dan voor de achtergeblevene moet zorgen; vooral wanneer de achterblijvende echtgeno(o)t(e) zorgbehoefstig is of sociaal zwak. Ook ouderen met een thuiswonend gehandicapt kind kunnen grote zorgen hebben over hoe het na hun dood met hun zoon of dochter moet. Mogelijk kan de ambtsdrager

een bemiddelende rol vervullen bij het organiseren van de nodige mantelzorg, (kerkelijke) vrijwilligershulp of het inschakelen van professionele (identiteitsgebonden) zorg- en dienstverlening.

Pastorale wenken

Bij het pastoraal begeleiden van ouderen is het belangrijk dat de ambtsdrager goed voorbereid 'op pad' gaat. Enkele pastorale wenken in dit verband (waarbij uiteraard ook de inhoud van het inleidende hoofdstuk van deze bundel, 'Het pastoraal gesprek', van toepassing is!)

Werk aan een vertrouwensbasis! Ga regelmatig en zo veel mogelijk op vaste tijden bij de oudere op bezoek. Belangrijke bezoeken zijn in elk geval: (rond) de verjaardag en de huwelijks(gedenk)dag. Wanneer de echtgeno(o)t(e) al overleden is, zijn de data van diens verjaardag, huwelijk en overlijden eveneens momenten voor pastorale aandacht. Dit geldt ook voor de verjaardagen en sterfdata van eventuele overleden kinderen.

Toon oprechte belangstelling voor de persoonlijke levensgeschiedenis van de oudere. In verband hiermee zouden (jongere) ambtsdragers zich moeten verdiepen in de leefwereld/(streek)cultuur van vroeger, bijvoorbeeld door het lezen van boeken hierover. Bekendheid met de leefwereld/(streek)cultuur van vroeger helpt tevens miscommunicatie (en daarmee gevoelens van onbegrip) te voorkomen. Wanneer de ambtsdrager de levensgeschiedenis van de oudere kent, kan mogelijk een moment of gebeurtenis in het leven van de oudere worden aangegrepen om van daaruit een geestelijk gesprek op gang te brengen. Deze aanpak werkt vaak ook bij ouderen met een verminderd denkvermogen.

Wees eerlijk, oprecht en waar nodig vasthoudend wanneer een geestelijk gesprek niet wil lukken of wordt ontweken. Een gesprek kan mogelijk op gang worden gebracht door open vragen te stellen. Bijvoorbeeld naar aanleiding van een recent beluisterde preek of het boek of bijbelgedeelte dat de oudere diezelfde dag heeft gelezen. Mogelijk bieden de antwoorden opening voor een verder gesprek.

De oudere kan nooit tot een geestelijk gesprek worden 'gedwongen'. Wel is belangrijk dat de ambtsdrager zich jegens zijn Zender kan vrijmaken van zijn plicht de oudere steeds weer op het ene nodige te wijzen. Hoe hij dit richting de oudere doet, hangt af van de situatie waarom het geestelijk gesprek niet 'loopt'.

Psychische en emotionele problemen bij ouderen kunnen zeer complex zijn. Ambtsdragers zijn echter (meestal) geen professionele hulpverlener. Taak van de ambtsdrager is: pastorale aandacht en begeleiding bieden, gericht op het geestelijke welzijn van de oudere. Wel kan, wanneer psychische of emotionele problemen worden gesignaleerd, of wanneer bemerkt wordt dat achter 'godsdienstige' problemen feitelijk een psychisch probleem schuilgaat, worden bemiddeld bij inschakelen van professionele hulpverlening.

Literatuur

Uit de serie 'Praktisch & Pastoraal' (uitgeverij Groen):

C.J. Droger e.a., *Pastoraat en ouderen*, Heerenveen, 2004

L. de Jong, W.H. van Kooten en A.A. Teeuw, *Omgaan met dementie*, Leiden 1989/1997.

A.A. Teeuw (red.), *Zorgen in de laatste levensfase*, Heerenveen 2001.